

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՄԱՏԵՆԱԳՐԱԿԱՆ ՆՇՄԱՐՆԵՐ

Հ Բ Ս Ի Է Ր

(Նար. ԻԳ. Եւ ԳՃԺ. Հոգ. Սարկ. ԲՆ. Մաւես.
Սարգ. Բ. Պ.)

Հ Բ Ս Ի Ի Բ Ս Ն

(Հն. Ը. 18. ՅՃԽ. Դ. Զ. Ժ. Նար. ԽԶ.
ՅՆ. Կր.)

Հրաւիրը արմատն է հրաւիրել բային, որ կը նշանակէ կոչ, կոչումն. կը յիշուի Նարեկացիէն, Յովհաննէս Սարկաւազ Վարդապետէն՝ հրաւիր կասարման, կամ մանուկ կամ խաւարի խօսքով. Զեւնադրութեան Մաշտոցի և Սարգիս զրգ. ի կաթուղիկեայց Բ. Պետրոսի Թղթին մեկնութեան մէջ (Բ.): Հրաւիրանը համիմաստ է հրաւէրին, բայց հոգեւոր ասութեանց մէջ կը նշանակէ նախասահմանութիւն կամ ընտրեալներուն համար Աստուծոյ յառաջագործութիւնը, ինչպէս կը կարգանք «որք հրաւիրանաւ կոչեցան» (Հն. Ը. 28), «այսու շնորհիւ հրաւիրանօք կոչեաց»: «Ի կոչումն հրաւիրանաց ուրախութեան հարսանեաց»: «Որք հաւիրանաւ կոչեցան ի հոգեւոր հարսանիսն» (ՅՃԽ. Դ. Զ. Ժ.): «Նախակար հրաւիրանօք» (Նար. ԽԶ.): «Մահու հրաւիրանօք» (ՅՆ. Կր.):

Ուրեմն հայերէն լեզուի համաձայն, սոյն երկու համիմաստ բառերը երկու նշանակութեամբ գործածուած են մեր մատենագրութեան մէջ. մին՝ կոչել և միւսն՝ նախասահմանութիւն կամ Աստուծոյ յառաջագործութիւն ընտրելոց իմաստով, ինչպէս յայտնի կ'ըլլայ վերեւ մէջբերուած հայ մատենագիրներու խօսքերով:

Սոյն երկու բառերը, հրաւիր և հրաւիրան, փոխառութիւն կը թուին զենտ կամ սանսկրիտ լեզուէն և կը բովանդակեն զիցարանական իմաստ մը և կը յիշուին Զբրողաշտական կրօնի գիրքերուն՝ զխաւարար Ավետայի մէջ: Սոյն բառերու ծագումը և նախնական նշանակութիւնը որոշ հասկցնելու համար մէջ կը բերեմ Burnoufi և A. Hovelacqueի բացատրութիւնները Ավետայի մէջ յիշատակուած

«Phravasis» և «Férouers» բառերուն նկատմամբ:

Burnoufi բացատրութիւնը. — «Phravasis» անունը կուտան «Férouers» ի (զենտ՝ Phravasi, միջին դարու իրանեան phravas, phrôhar = հրաւիր) դասակարգի մը աստուծային էակներու՝ զոր Burnouf շատ լաւ կերպով սահմանած է «իմացականութեամբ օժտուած էակներու իւրաքանչիւրին աստուծային տիպը...» այս իմաստը կը հաստատուի թէ՛ աւանդութեամբ և թէ՛ գրաւոր յիշատակարաններով: Nériosengh(*) երեք հարիւր տարի առաջ բոլոր զենտ բառերը սանսկրիտի թարգմանած է. թերեւս չկայ ուրիշ բառ որ աւելի հոգեւորապէս պահպանուած ըլլայ քան ակնարկուած բառը. վասն զի սոյն բառը կը նշանակէ էութիւն մը զոր փարսիները օժանդակութեան կը կոչեն ուսանց մտածելու անունին յատուկ իմաստին՝ զոր անոնք կուտան անոր, և յետոյ, վասն զի հնդկական զիցարանութիւնը չ'ընծայեր ո՛ր և է անձնաւորութիւն՝ որ համապատասխան ըլլայ անոր տեղը դրուելու: Բայ աստի, phravasi միանգամ չի գտնուիր Nériosenghի մեկնաբանութեան (glose) մէջ. անոր տեղ միշտ դրուած է vrddhi (երջանկութիւն, յաջողութիւն) բառը... ըստ իս այս բառը կազմուած է phra մասնիկով, որ բարձրութիւն, վերելքի ջոյց կուտայ. և vasi գոյականով, որ անտարակոյս գերմանական wachsen (գոթ. vaha) աճել, առաւելուլ արմատին հետ յարակցութիւն ունի: Եթէ Nériosengh ինքնին ունի, կամ Փարսիներու նման, իր նախորդները որ այս բառը կը թարգմանեն տրուած վերլուծութեան համաձայն, նուազ զարմանալի պիտի թուի որ phravasiին ուրիշ համազօր չէ գտած, այլ միայն սանսկրիտ vrddhiին մէջ: Բայց պէտք է միշտ նշմարել թէ այս բառին ան կը կցէր տարբեր արժէք մը քան զայն՝ զոր կը սահմանէր անոր դասական սանսկրիտը, և թէ այսպիսով vrddhi պարտ էր հասկցնել վերելքեան, փառքի զաւաճարները, կրօնական իմաստով, այնպիսի եղանակաւ որ բառ մը, որուն իսկական արժէքն է «յաջողութիւն», կարենայ

(*) Ժե. դարուն փարսի Nériosengh պանդիտէնէն սանսկրիտ լեզուին թարգմանած է Ավետան:

նշանակել իւրաքանչիւր էակի իտէալ տիպը, կամ, փարսիներու զիյարաւնութեան մէջ, այն գասակարգը բարերար ոգիներու որ երջանկութիւն կը բաշխեն առաքինի մարդոյ՝ որոնցմէ իրենք իսկ փառաւոր դրուատիք մը կ'ունենան . . . ինձ կը թուի թէ պարսիկ արուեստին հին յիշատակարանները, ի մասնաւորի Պերսեպոլիսիները կ'ընծայեն այս գաղափարին զգալի պատկերը և մեր վերլուծման արդարացումը, նոյն իսկ Ferouerի պատկերօվը որ միշտ թագաւորին պատկերին վերեւ կը հաստատուէր, կը բարձրանար ու կը զօրանար, եթէ կարելի է ըսել, անորմէ վեր և կը ներկայացնէր զայն վեհագոյն վայրը (phra), որքան որ ստորին վայրի մը մէջ կը մնար»:

A. Hovelacqueի բացատրութիւնը. — «Բառին ծագումը չէ ան՝ զոր կ'ենթադրէ Burnouf. S բաղաձայնը դրուած է հոս աւելի հին ր գրակոյտի մը տեղ: Այսպէս է, օրինակի համար, masya, մարգ, որ կը համապատասխանէ պարսկերէն martiyah, սանսկրիտ martyah. mesa, մահ, սանսկրիտ mirta. pesana, պատերազմ, սանսկրիտ prta-na, ևայլն, ևայլն, (Grammaire de la langue zende. Fr. Muller, Erânica): Phravasiներութեան կատարելապէս կը համապատասխանէ նախաստեղծ նշանակութիւնը:

Անհատի մը Phravasi իր հոգին չէ. այս վերջին ծանօթութեան համապատասխան բառն է urvan. J. Darmesteterի համաձայն, ան էակին հոգեկան ձևն է, անկախ անոր նիւթական կեանքէն և անորմէ ալ յառաջ: Թերևս ան է հոգեւոյ և մարմնոյ միացման տարրը, բայց, ապահովաբար, այս վերջինէն անկախ տարր մը: Ferouerը աւելի առաջ է այն էակէն՝ որուն աստուածային նախատիպն է, և որուն մեռնելէն վերջն ալ կ'ապրի. և միայն մարդիկ չեն որ Phravasi մը ունին, այլ նաեւ Եաղաղաները, անմահ սուրբերը, նոյն իսկ Որմիզդը:

Փոքր Ավեստայի ԺԿ. ներքողեանը ուղղուած է Phravasiներուն, նոյն սրտառուչ, քաղցր և ընդարձակ ներբողին մէկ պատուիրը թարգմանելով կը զննմ հոս, իբր նմոյշ. «Որմիզդը կ'ըսէ Ս. Զրադաշտին. քեզ պիտի ճանչցնեմ սուրբ Phravasiներուն զօրութիւնը, ոյժը, մեծութիւնը, օգնութիւնը և ուրախութիւնը, ով սուրբ, ով պայծառ, անոնք ինչպէս կ'օգնեն ինձ:

Ով Զրադաշտ, ևս անոնց պայծառութեամբն ու վեհութեամբը կը պահպանեմ երկինքը՝ որ վերեւ կը փայլի և կը չրջուպատէ այս աշխարհը: Կը պահպանեմ Արտըվի սուրա Անահիտը որ կը բղխի առատօրէն և ձեռնառու է, Որմիզդի օրէնքներուն հպատակ և մարմնեղէն աշխարհի զովեստներուն տրամիլ . . . »:

Վերոյիշեալ երկու իրանագէտներուն բացատրութիւնները զննելէ վերջ, Phravasiներուն կամ Férouerներու լուսաբանութեան մասին այէտք է զիմել բուն մագղէական ազրիւրներուն՝ որոնք են Bundahis, Shayast la-shayast և Bahman yast գիրքերը, որոնց անդգիրներէն թարգմանութեանէն կը զննմ քանի մը հատուածներ բուն իսկ մագղէական մտքերէ հասկնալու համար Férouerներուն իսկութիւնը.

1. — BUNDAHIS.

Բ. 10. — «Որմիզդ կը խորհրդակցի մարդոց Պահապան ոգիներուն հետ (Fravahar = հրաւիթ) և խորհուրդներ կուտայ անոնց զգուշացնելու մարդերը չար ոգիներէն և Ահրիմանէն. և ամենագէտ իմաստութեամբ ընթանալու աշխարհի մէջ»:

Զ. 3. — «Պատերազմիկներուն և արդարներուն պահապան ոգիները ազգական ձիրերուն վրայ հեծած և սուր ի ձեռին կը յածին երկինքի շուրջը, նմանութեամբ գլխու մագերու, կը հսկեն պատնէշներու վրայ»:

ԻԹ. 8. — «Երկինքի փառքը կը զըրկուի Սամի (ըստ Ավեստայի, Սամա), այն նպատակաւ որ երբ Սմառակ չղթայազերծուի՝ ան ոտք ինէ և սպաննէ զայն, և բխրաւոր արդարոց պահապան ոգիներ պաշտպանեն զանիկա»:

ԼԲ. 9. — «Պահապան ոգիներու ինն հազար ինն հարիւր իննսուն և ինն բխրաւորներ, պաշտպանութիւն կը ստանձնեն Զրադաշտի զաւակներուն համար, որպէս զի դեկըր անոնց չկրնան վնասել»:

2. — SHAYAST LA-SHAYAST.

Թ. 11. — «Բոլոր արարողութեանց և հացի (drôn) նուիրադործման սկիզբը արդարներուն հրեշտակները և պահապան ոգիները արարողութեանց կը հրաւիրուին»:

Ժ. 2. — «Կանոնը այս է, պահապան ոգիներուն նուիրուած օրերուն հացի օրհ-

նութիւն կը կատարուի, և կը գործածուի տօնի օրերուն, Նօնապարի, (նորընծայ քահանայի մը առաջին պաշտամունքը) երեք զիշերներու արարողութեանց, և սուրբ արահապան ոգիներու ուրիշ ձէսերու ժամանակ, (fravar dikān), և երբ այդպէս չեն կատարուիր, համաձայն հրահանգին, ներելի չ'ըլլար»:

Ժէ. 4.— «Եւ երրորդ զիշերէն վերջ, արշալուսին, երեք հացեր կը սրբագործուին, մին Ռաշնուի և Ասդատի, երկրորդը՝ ազնուազգի Vâê-ի, և երրորդը՝ արդար արահապան ոգիներուն (ardâe fravard) համար, վերջիններուն նուիրական հացը կ'աւանդ կը ծածկուի»:

3.— BAHMAN YAST.

Բ. 45.— «Եւ անոնք զանազան տեղեր կը կատարեն իրենց նախնեաց որդեակ տօները, (gasno), հրեշտակաց քառութիւնը, տօներու յատուկ և արահապան ոգիներուն աղօթքները եւ արարողութիւնները...»:

Բոլոր կարող իրանադէտները կ'ընդունին թէ Phravasi կամ Férouerը էակի մը հոգեկան ձևն է, անկախ անոր նիւթական կեանքէն, Burnouff-ի բացատրութիւնն ալ արդէն յայտնի եղած է նոյն խմատով, ինչպէս կը կարդացուի իր Commentaire sur le Yaçna, էջ 270, գործին մէջ. այս բոլոր բացատրութիւններէն կը հասկցուի թէ Férouerը մազդէական կրօնին մէջ պարզօրէն կը նշանակէ արահապան ոգի կամ հրեշտակ, արդէն այս բառերով ցոյց տուին վերևի մէջբերումները զոր քաղցիւնք փարսի կրօնական ծանօթ մատենաներէն:

Արդ, վերեւ արդէն ծանօթացուցինք թէ Phravasi կամ Férouer մեր հայերէն հրաւեր կամ հրախրան բառն է, որ իր մէջ կը բովանդակէ պահապան հրեշտակի նախնական զաղափարը. իսկ Հ. Ղ. Ալիշան հետեւալ կերպով կը բացատրէ Յրաւաշիսի կամ Ֆէրուէշիի խմատը. «որք համարուին էակաց եւ հոգեաց նախասկիզբն զաղափարք, կամ մտաւոր պատկերք ի գիտութիւն Աստուծոյ, կամ հայելիք իմն Պատուոյն կարծեալ նախաստեղծ հոգեաց, որք ի ժամանակի միաւորին ընդ մարմինս. Աքեմենեան թագաւորաց քանդակաց վերայ (ի Պերսեպոլիս) կերպարանին Ֆերուէշիք՝ իբր մինչ

ի կէս մէջք պատկերք թագաւորի՝ երկու թեւերով շրջանակի մը մէջ» (Հ. Հաւասթ, էջ 346):

Իւրաքանչիւր մարդու համար պահապան հրեշտակի զաղափարը հետի չէ քրիստոնէութենէն ալ, նոր կտակարանի ինչ ինչ համարներ կը յայտնեն թէ մարդիկ իրենց պահապան հրեշտակներն ունին (տե՛ս Մատթ. ԺԷ. 10, Գործք Առաքելոց, ԺԲ. 15), քրիստոնեայի մը մահուան ժոռ հրեշտակին կոչումը, այսինքն արդարի մը հօգիւս հրեշտակը կը կոչուէր Հրաւեր, որ էր այն քարի հրեշտակը զոր Աստուծմէ կը հայցէր Շնորհալի Ս. Հայրապետը ըսելով. «Բարեբար Տէր, հրեշտակի քարոյ յանձն արտացես զիս քաղցրութեամբ աւանդել զհոգի իմ. և անխռով անցուցանել ընդ չարութիւն այսոցն՝ որ են ի ներքոյ երկնից. և ողոր.»։ Բայց հօգիւս բարի հրեշտակներուն հետ հայ առմկազիտութիւնը կ'ընդունի նաեւ չար ոգիներու գոյութիւնը և կ'անուանէ զանոնք Գրող և Առնակ, հայ պառաւը կ'ըսէ «Գրողը տանի»։ Հայ դիցաբանութեան մէջ Տիր զիք կը կոչուի «գրիչ», որ առմկին մէջ «գրող» եղած է, և կը գործածուի «գրողը տանի» անիծական բացատրութեամբ։ Սխալ հասկացողութեամբ մ'է գրողը արտասանել կրող։ Գրողը՝ Տիր զիք՝ իբր չար ոգի՝ քրիստոնէական ըմբռնումով, պիտի կատարէր իրեն ընծայուած դերը, որ էր մարդկային հօգիւնը տանել իբրեւ հոգեհան, որը տիազօն էր Հերմէսի կամ Մերկուրոսի։ Ընդհանրապէս անծանօթ մնացած մեր Առնակն է ան (տե՛ս Դիցաբանութիւն լուսահոգի Դուրեան Սրբազանի, ձեռագիր)։ Վանցի մայրերը իրենց չար երեխաներուն կ'ըսեն. «Առնակայ շուն» «Առնակայիւ ետախայ»։ (Տե՛ս Սզգր. Հանդես, 1913, էջ 56, Ե. Լաւայեան)։ Առնակը հետի չէ հայ կրօնական առասպելական պատմութենէն ալ, ան կը յիշուի իբր հոգեհան ոգի Պրոխորոն գրոց մէջ, չար հրեշտակի նշանակութեամբ։

Ուրեմն, եզրակացնելով մեր այս տողերը, վկայութեամբ յիշուած մասնագէտներուն, անգամ մը եւս կը հաստատենք թէ հայ լեզուի հրաւեր և հրախրան երկու բառերը համանիշ ըլլալով զնա լեզուէ փոխառութեամբ և նախնական խմատով կը նշանակեն արահապան հրեշտակ կամ ոգի։

ՄԿՐՏԻՉ ԵՊՍ. ԱՂԱԽՆՈՒՆԻ